

חיתוכי העץ שנתלשו מתוך ספרי הנובלות ללא מילים שהיקנו למורל פירסום בינלאומי עוד בסוף שנות ה-20, הפכו ל"איקונות" בחדריהן של מישפחות פרולטאריות בתקופה שעדיין לא היתה להשתייכות למעמד זה שום קונטאציה ממעטת. יצירותיו של מורל היו סמל מעמדי — הודות עם זרם העובדים, כפי שנקרא אז; הצהרת אמונים חרמשמעת ומיליטנטית לערכים סוציאליים וסוציאליסטיים.

מורל נולד בכפרי דיגים קטן לחופה של בלגיה. שני פלמים אחרים, האחד גיבור ספרותי שהפך לסמל לחברו שאנסטז'ר שמבחינת גילו יכול היה להיות נכדו של מורל, עשויים לתרום להבנת התופעה של תהליך העץ שהמוג הפלמי ייחד אותו מהאקספרסיוניזם הגרמני שאליו משייכים אותו בטעות!

השניים הם טיל אוילנשפיגל לשארל דה קוסטר וז'אק פנל בךמנגנו. עממיותם הבלתי אמצעית, ביקורתם הבוטה, המוג הפלמי המיוסר הנוסה חליפות לקורות ומרירות עם שהוא נמשך משיכה שאינה יודעת שובעה אל החיים בכל גילוייהם — כל אלה מצביעים לאחור לעבר העד נקים הפלמיסדולנריים כגון בוש והברוֹיגֶלִים.

הצטרפות לתנועה הפאציפיסטית

החופש האינטלקטואלי היחסי שממנו נהנו האמנים הפלמיים בהסתמך על מסורתם הארייה לא עמד לו למורל בעת שנמלט מבליגיה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה כשהוא מייסד, ביחד עם ידידיו רומן רולאן ואנרי בארביס (מחברו של רומאן המלחמה המפורסם הראשון, האשן) את התינועה הפאציפיסטית בלונדון.

מעתה יקשה על מורל לחזור למולדתו מחשש מאסר — עד יעבור זעם.

את הפירסום העולמי קנה לו בזכות הנובלות ללא מילים" שלו המציגות רצף מרתק ומדהים של הרפסידעץ.

אלה מתארים את בן הכפר ותלאותיו והרפתקאותיו בהגיעו למטרופולין המתועשת המוחצת וכותשת בגורדיהשחקים שלה ובבתייהרושת, בחשמליות ובבתייהמרוח כשראם שערכו נאמד כעורף של תוצרת...

היה זה בתום מלחמת העולם הראשונה כש פראנס, נרעש מהמלחמה ומן התהליך המהפכני העובר על מיוחחה ומרכזה של אירופה, פירסם את ה"נובלה" המצויירת הראשונה שלו. כאן העלה ב"25 חיתוכים עזימבע את סיבולו של פועל מהפ" כן המצליח אמנם לכרוח מן הגיהנום של העיר המפלצתית, אך משיב נפשו לבורא שאינו מאמין בו בחיק הטבע.

הצלחת הספר היתה מסחררת. מייד לאחר מכן יוצאים ספריו ספר השעוה, היום, שחור-לבן וה שושם. מאות חיתוכי עץ, האחד מרשים מחברו: נשים המוכרות את בשרן באפס מחיר, ילדים היורדים למיכרות מבלי שיוכו לשוב ולראות את אור השמש, מחוסרי-עבודה העובדים בחוצות כש גופם נתון בסנדוויץ' המפורסם של שילטי הפיר סומת, צלליות של אב ובנו הנוברים באשפה כש ברקע חולפים עוברים בורגנים מפוטמים ומתהר ללים.

או עיקבותיו של מתאבד שנותרו על רציף של נהר, אניטאטור המזועק את ההמונים להפגנה ומנגד — מאות אלפי ידיים מורמות בבקשת עזרה.

העימות שבין פועלים מנושלים בפיתחו של בית-הרושת הסוגר את שערי — לבין חומה חיה של שוטרים חמושים מכף רגל ועד ראש. מוכר?

חיזון אור-קולי — וקומיקס

לימים ייהפכו חיתוכי עץ אלה לחיזון אור-קולי. אצלנו, באותם ימים של אמצע שנות ה-40 ועד מחצית העשור הבא, פעלו "פנסייהקס" בקיחתנות — במיטינגים" של תנועות-נוער ואסיפות מיליטנטיות. חיתוכי העץ הופיעו כתסריט מגובש המוקדן על מסכים מאולתרים שעל ריקעס מוקראים ומדוקלמים הפלקטים הפיוטיים של אלכסנדר פן. נוד וחבל בסצור, בצירוף פראנס מורל, היו לשלאגר מקומין.

היה זה גם מורל שהניח ראשון את היסודות לתרבות ה"קומיקס". מאז ובמשך שנים רבות נפקדו דפיו של מורל מנופה התרבותי של ארצנו. דור חדש, אשר לא ידע את פראנס" ירש מהוריו סיפריה קומפקטית ומעביר את הירושה שאינה אומרת לו דבר וחציר דבר הישר לחנויות לספרים משומשים. שם ניתן לפגוש מדי פעם בספריו של הגאון הפלמי כשהם

מעלים להם פטריות עובש. עתה, תודות לקיסרייהתרבות הקיימים בין שתי הערים התאומות — חיפה ואנטוורפן, התיאפשרה תערוכה רטרופקטיבית חשובה זו המבי ליטה שבכעתיים את החלל שנוצר באותן 30 או 40 שנים אחרונות שבהן נעלמו יצירותיו של מורל מעינינו כלל-היו. עיון מרוקד בתערוכה מגלה שאותו פראנס מורל שנשמר בתודעתנו כתחריטן משנות ה-20 וה-30 המקדמות, הוסיף בשקדנות — עוד בשלהי שנות ה-60 — לשרקד על לחות-העץ שלו, מבלי לאבד מאומה מהיכולת הוירטואוזית והאינטנסיביות הריגשית שלו. עד פטירתו ב-1972 הוסיף לנצל את הסתירה הדראמטית שבין השחר לבין הלכך כדי לבטא ולהנציח את מאבק הכוח ההיסטוריים בין בני האור ובני החושך.

בחיפה הארומה

יש הרבה סימליות בעובדה שדווקא חיפה — חיפה הארומה" של פעם — העיר שהצמיחה מתוכה בשנות ה-50 את הקבוצה הריאליסטית הסוציאליסטית הראשונה באמנות הישראלית, דווקא היא הוכחה בימים אלה לאכסן בין כותלי המוסיאון שלה תערוכה נפלאה זו.

על רקע התערוכה בולטת עובדה נוספת. ללא השפעתן הישירה של יצירות מורל על חברי אותה קבוצה ריאליסטית, היו חיתוכי העץ הנפלאים אותם ביצע משה גת במפעלי העיירגול שבמפרץ חיפה ואיוורי שלי לסיפור של אלכסנדר פן לאורך הדרך, אף הם מאותה שנה, לובשים בלי ספק צורה אחרת ושונה לחלוטין!

זה כוחה המיידי של יצירת מורל — האיש שהשפיע יותר מכל תחריטן אחר בן זמננו על אמנים שפעלו מתוך תודעה ומניעים חברתיים. בהקשר זה ניתן להזכיר לא רק את האמן היהודי הבראזילי קארלוס סקליאר שילווה בסידרת תחריטיהעץ שלו (1954) את סיפורו של ז'ורנה אמאדו קבלרו דה אספרנסה — "אביר התקווה" — אלא גם את עשרות התחריטים הקובאניים, הבראזיליים והארגנטיניים שבסוף שנות ה-50 ובראשית שנות ה-60, ימי פריצתה של המהפכה הקובאנית, אימצו להם את אמנותו של היוצר הפלמי לאות ולמופת.

אם יש אמת בגירסה שעל פיה עולה ומתחדשת הפופולאריות של יצירת מורל כלי-אומת שמשב רים חברתיים/כלכליים/מהפכניים חמורים פוק דים חברה או מדינה כלשהי, הרי ייתכן שעל רקע המשברים הפוליטיים, הכלכליים והסוציאליים הפוקדים בימים אלה את ישראל, בהיקף ובתאוצה שעוד לא ראינו כמותה, צפויה גם אצלנו תחייה מחודשת של אמנות מורל. אם כך, מהווה התערוכה במוסיאון העירוני של חיפה הודמנות מחוררשת לגאול אותה מהאלמוניות שאליה שקעה זה למעלה משנות דור.

ספרים

אמנון אחינעמי:

חיי המשוררים?

א.ל. דוקטורוב

חיי המשוררים

מאנגלית: גדעון תלפז

זמורה, ביתן, 167 עמ'

לפנינו אסופה של סיפורים. אחד מהם ארוך, ונושא את שם הספר, מה שנקרא: "נובלה". הסיפורים שונים זה מזה, עוסקים בנושאים שונים, ובכל זאת מאחד אותם הסיגנון המדהים והאישי מאוד של סופר מוכשר זה.

קשה במיקצת לתאר את האוסף מבלי להש"תמש בתארים יוצארידופן, שבורך כלל מן הראוי להמעיט בהם, כגון: מדהים, חריף, קסום, מיסטורי. הסיפור "מפעל המים", למשל, שלושה עמ"ד כל אורכו, מתאר את המספר, בגוף ראשון, עוקב אחר דמות מיסטורית כלשהי של ספן זקן, העומד שעות ומתבונן במיתקנים ענקי המזכיר בממדיו "בסיס פירמידה של תרבות עתיקה". במהלך הסיפור טובע שם ילד. תיאור העלילה כמו מנותק מן המציאות ועם זאת נאטוראליסטי לחלוטין באיפיונו. לא מתברר בעצם מדוע עומד שם הזקן שעות על גבי שעות מדי יום ביומו — האם הוא מחכה שילדים יבטעו?

בעיקרו של דבר, זהו קובץ סיפורים על בדידות, על חיפושיהם של אנשים בני גילים שונים, אנשים שונים זה מזה, אחרי אחיה אמיתית בחיים. כמעט כל הדמויות שבכאן מחפשות משהו. הן מחפשות משמעות, מחפשות זהות. אם תרצו, כולם מחפשים אחרי טעם החיים. הילד בסיפור "וילי" מגלה אמיתות על עולמם

של המבוגרים, מרגיש נבגר על ידי אמו, מתחלחל נוכח העובדה שהוא מרחם על אביו, אותו הוא גם אוהב וגם מעריץ. הוא חש, כמוכח, גם רגשות אשמה. כל הדראמה הנוראה המתחוללת בנפשו של הילד נראית, עם זאת, טריוויאלית ומגוחכת בפרספקטיבה היסטורית. השנה היא 1910 ואירופה, שבה מתרחשים הדברים, עתידה להיחרב, עוד בתקופת חייו של הילד, בשתי מלחמות עולם, ולהשתנות לכלי הכר.

הכל גדוש אירוניה, וזה טיבעה של אירוניה, שהעובדה שאהה חש בה, שאתה ער לצד המגוחך של הדברים, אינה משנה את רגשותיך בשעה שאתה משתתף פעיל בדראמה. האירוניה, לעומת זאת, משנה מאוד לגבי הקורא: היא מצילה את הדראמה מגלגול למלודרמה.

"הסופר שבמישפחה" הוא סיפור קצר שגיבורו הוא גם גיבורה של הנובלה ח"י משוררים. כאן המשורר הוא עדיין נער. אביו נפטר, ואילו לסבתא הקנה והחולה אין מגלים את צדך מותו. הגער מתבקש עלידי דודה לכתוב לסבתא מיכתבים בשם אביו, פנה המת: יצירותיו היא שונות בשטח הספרות. תוך כדי כך משוררטים חייהם של יהודים בניירורק ויחסי המישפחה הסבוכים שמקצתנו מכירים מן הבית.

"חיי משוררים" עוסק באותו סופר מישפחתי עצמו שהפך בינתיים לאמן מצליח. הוא עובר עכשיו את משבר גיל-העמידה. תודה על חייו, על נישואיו, על גורלם של ידידיו המשוררים, על זהותו כאדם וכסופר. אם הספר המבריק הזה מצליח להוכיח משהו — הרי זה שמבחינות רבות חיי המשוררים בניירורק אינם שונים מחייהם בכל מקום אחר. אני עצמי יכול להעיד על כך.

א.ל. דוקטורוב

בעצם מתואר כאן דור שהיה עד ושותף לדור "נערי הפרחים" בשנות ה-20 לחייו. עכשיו, בגיל העמידה או על סיפו, חשים עצמם ה"גיבורים" העייפים כמי שהורקנו פתאום. מובן שהרבר אינו מוצא חן בעיניהם. הוא גם מפחיד אותם. רובם נתקפים בטוב זה או אחר של תזוית. בין אם סיפוריהם הם סיפורי "הצלחה", ובין אם לאו, הם מרגישים שהמשמעות ניטלה מחייהם. פעם חשבו שהם נושאים במה שאפשר לכנות: "אחריות משוררים". פעם חשבו שהם יוצרים יצירות בעלות ערך תרבותי-חברתי-פוליטי.

האם בשעה שהם חותמים עכשיו על המתאה לטובת תנועה פוליטית כלשהי או על עצומה בזכות מורדים בדרום-אמריקה — האם זה באמת כל מה שגורש מהם? האם בכך מסתכמת כל תרומתם?

הרציניים שביניהם נרתמים לפעמים למשי"מות: כותבים, עושים רעש, עוסקים בפוליטיקה או בצדקה, בסכנם לעיתים לא רק את רוחותם ואת מעמדם כי אם אפילו את איכות היצירה שלהם. לעומתם, אלה מהם שמצליחים להישאר ארישים ושאננים לנוכה הנעשה סביבם, רבים ביניהם מפסידים את להט ורגישות יצירתם, הם מאבדים את אחיותם במציאות, וזהותם מיטשטשת. במילים אחרות — אובדת להם המשמעות שראו בחייהם ובפועלם.

בתרגומו המצויין של גדעון תלפז עובר הברק, עוברת שנינות סיגנונו של דוקטורוב. הסופר היהודי האמריקאי המציא סיגנון קליל ומפוטט, כביכול, המבקש להיראות מיקרי וטריוויאלי. זוהי צורת כתיבה שמתחזה לרשלנית, אך מחריפה באופן מפתיע ויעיל מאוד, את תחושת הטראגדיה האנושית הגועשת וזורמת מתחת לפני השטח ביצירה המהורה והקסומה הזאת.

פראנס מורל: פנים, חיתוך עץ, 1955